

Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasında Bireysel Başvurunun Rolü*

Değerli Katılımcılar,

Hepinizi en içten duygularımla, saygıyla selamlıyorum.

Çevrim içi olarak gerçekleşen bu panelin organizasyonunda emeği geçen herkese ve konuşmalarıyla katkıda bulunan değerli hâkimlere teşekkür ediyorum.

Giriş: “İnsan Hakları Yargısı” Niye Var?

Öncelikle bu panelin konusu olan “*insan hakları yargısı*” üzerine birkaç şey söylemek istiyorum. En genel anlamda bu kavram, insan haklarının ulusal ve uluslararası düzeyde yargısal organlar tarafından korunması kapsamında ortaya çıkan yargı düzenini ifade etmektedir. Peki, adli yargı, idari yargı ve anayasa yargısının dışında bir de insan hakları yargısına ihtiyaç var mı? Aslında tüm yargı düzenlerinin temel amacı insan haklarının korunması değil midir?

Bu soruları ve muhtemel cevapları çoğaltabiliriz ancak bunlar ulusal düzeyde bilhassa anayasa şikâyeti yoluyla temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasal hükümlerin, uluslararası düzeyde de insan hakları sözleşmelerinin uygulanmasıyla şekillenen “*insan hakları yargısı*” gerçeğini değiştirmemektedir.

Esasen bu kavramın tedavülde olması, insan haklarının müstakil ve yargısal olarak korunmasına duyulan ihtiyacı da göstermektedir. Bu ihtiyaç da insanın sahip olduğu hak ve özgürlüklerin birey ve toplum hayatı için vazgeçilmez olmasından kaynaklanmaktadır.

Geçen yüzyılın başlarında Max Weber, insanı bir “*demir kafes*” içinde yaşatan unsurların başında gelen bürokrasinin sınırlandırılması gerektiğini savunurken insan haklarının ne kadar hayati öneme sahip olduğuna işaret etmişti. Weber’e göre “*En muhafazakâr olanlarımız dâhil herhangi birimizin insan hakları çağının kazanımları olmadan hayatımızı devam ettireceğimize inanması apaçık bir kendi kendini aldatmadır*”.¹

Weber’den çok önce sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbn Haldun da toplum ve devlet hayatının devamı için insanın haklarının korunması gerektiğini vurgulamıştır. İbn Haldun’un *Mukaddime*’de kullandığı kavram “*hukuk -en- nas*”tır. Arapça kökenli “*hukuk*” kelimesinin “*hak*”kın çoğulu olduğu düşünüldüğünde bu kavramın “*insanların hakları*” olarak okunması yanlış olmaz.² İbn Haldun insanların haklarının verilmemesini ve

ihlalini “zulüm” kelimesiyle ifade eder. Ona göre zulüm medeniyetin (umran) harap olmasına, dolayısıyla son tahlilde devletin zarar görmesine yol açar.³

Daha da önemlisi İbn Haldun, insanların hak ve hukukunun yargısal olarak korunması gerektiğini ve bu konudaki sorumluluğun hâkime ait olduğunu belirtmiştir.⁴ Böylece İbn Haldun günümüz insan hakları yargısının da bir anlamda fikrî öncülüğünü yapmıştır.

Bu kavramsal açıklamalardan sonra Türkiye’de anayasa yargısına eklemlenen insan hakları yargısının en önemli enstrümanı olan bireysel başvuruyu konuşmaya geçebiliriz.

Bireysel Başvuru Sistemi: İnsan Hakları Yargısında Dönüm Noktası

Bilindiği üzere 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Anayasa’da ortaklaşa yer alan hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla kişilere Anayasa Mahkemesine (AYM) başvuru yapma hakkı tanınmıştır. Bireysel başvurunun kabulü, Türkiye’de insan haklarının yargısal düzeyde korunmasında bir dönüm noktasıdır.

23 Eylül 2012 yılında uygulanmaya başlayan bireysel başvurunun toplumsal hayatımızda, hukuk sistemimizde ve özellikle yargı pratiğimizde çok önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerin bazıları dönüştürücü niteliktedir. Bireysel başvurunun -diğerleri yanında- birbiriyle bağlantılı beş temel etkisinden bahsedebiliriz.

Birincisi bireysel başvuru, her şeyden evvel onu uygulamakla görevli olan Anayasa Mahkemesini değiştirmiş ve dönüştürmüştür. 1962 yılında kurulan ve Avrupa’nın en tecrübeli mahkemelerinden biri olan Türk Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruyla birlikte görev alanı, yapısı ve en önemlisi temel paradigması değişmiştir.

Daha önce esas itibarıyla norm denetimi görevini yürüten Mahkeme, bu görevine ilave olarak artık bireylerin günlük hayatından yansıyan somut ihlal iddialarını inceleyen, bu nedenle de topluma dokunan bir yüksek yargı organına dönüşmüştür. Bunun bir sonucu olarak da Anayasa Mahkemesi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını esas alan “hak eksenli” bir paradigmayla karar vermeye başlamıştır.

İkincisi Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadından da yararlanarak bireysel başvuruda verdiği kararlarla temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik standartları büyük ölçüde belirlemiştir. Böylece muazzam ve zengin bir insan hakları içtihadı oluşmuştur. 2015 yılından itibaren her yıl yayımladığımız “Seçme Kararlar” kitabı, içtihat birikimini yansıtmayı bakımından kayda değerdir.

Üçüncü olarak bireysel başvuru, insan haklarının korunması yönünde toplumsal bilinci ve farkındalığı artırmıştır. “*Gerekirse AYM’ye kadar gideceğim!*” sözü neredeyse her türlü uyuşmazlıkta tarafların açıklamalarına yansımaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki Anayasa Mahkemesinin tüm zorluklara karşın bireysel başvuruyu başarılı şekilde uygulaması toplumun hukuka yönelik inancını ve umudunu korumasına önemli bir katkı yapmıştır.

Dördüncü olarak bireysel başvuru, Anayasa Mahkemesinin derece mahkemeleriyle ilişkilerini de âdeta yeniden şekillendirmiştir. Bu noktada Anayasa Mahkemesi hemen her vesileyle hak ihlallerini giderme görevinin öncelikle derece mahkemelerine ait olduğunu ancak bu görevin bireysel başvuruda AYM’nin denetimine tabi olduğunu vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle bireysel başvuru, AYM ile diğer mahkemeler arasındaki ilişkinin *ikincilik* ilkesi esas alınmak suretiyle düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur. Zaman zaman yaşanan bazı sorunlara rağmen bireysel başvurunun idari ve yargısal pratiği olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

Son olarak bireysel başvuru, ülkenin AİHM ile ilişkilerini de yeni bir boyuta taşımıştır. Etkili bir başvuru yolu olarak bireysel başvuru sistemi, temel hak ihlali iddialarını ulusal düzeyde inceleyip giderim sağlamak suretiyle ikincilik ilkesinin uygulamasına ciddi katkılar yapmıştır.

Bu ve benzeri etkiler dikkate alındığında bireysel başvurunun Türk hukuk sisteminde dönüştürücü bir rolünün olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda bireysel başvuru ülkede temel hak ve özgürlüklerin korunmasına ve standartlarının yükseltilmesine hatırı sayılır katkılar yapmaktadır.

Sorunlar: İş Yükü ve Objektif Etki

Diğer yandan henüz dokuz yıl bile olmayan bir uygulama süresi olan bireysel başvuruda bazı sorunların ve ciddi sınamaların olması anlaşılabilir bir durumdur.

Burada birbiriyle bağlantılı iki soruna değinmek istiyorum: Birincisi yoğun iş yükü, ikincisi ise aynı zamanda birinci soruna çözüm olabilecek “*objektif etki*” meselesidir.

Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruda karşı karşıya kaldığı iş yükü, *amparo* ve *anayasa şikâyeti* olarak bu kurumu yıllardır uygulayan İspanya ve Almanya gibi ülkelerle karşılaştırıldığında çok daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye ile aşağı yukarı aynı nüfusa sahip olan Federal Almanya’da Anayasa Mahkemesinin 2020 yılı raporuna göre bireysel başvurunun başladığı 1951 yılından 2020 yılına kadar geçen dönemde bu Mahkemeye toplam 240 bin civarında bireysel başvuru yapılmıştır. Türk Anayasa Mahkemesine ise 2012 yılından bu yana 312 binden fazla başvuru yapılmıştır. Buna göre Anayasa Mahkememize dokuz yılda yapılan başvuru sayısı, Alman Anayasa Mahkemesine 70 yılda yapılan başvurudan çok daha fazladır.

Diğer yandan yıllık başvuru sayılarına bakıldığında da farklılık bariz şekilde görülecektir. 2020 yılında Alman Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuru sayısı yaklaşık 5.200 iken aynı yıl Türk Anayasa Mahkemesine 40 binin üzerinde başvuru yapılmıştır. Aynı şekilde derdest başvuru Almanya'da 3.200 civarında iken ülkemizde bugün itibarıyla bu sayı 46 bine yaklaşmıştır.⁵

Kuşkusuz iş yükündeki bu yoğunluğun çok sayıda nedeninden bahsedilebilir. Bunlardan birisi bireysel başvurunun objektif etkisinin tam olarak hayata geçirilememiş olmasıdır. Bilindiği üzere bireysel başvuru sonucunda bulunan ihlal kararının biri subjektif, diğeri objektif olmak üzere iki sonucu vardır. Başvurucunun ihlal nedeniyle maruz kaldığı mağduriyetinin giderilmesi bireysel başvurunun subjektif etkisini ifade eder.

Buna karşılık bireysel başvurunun nihai amacı hak ihlallerine maruz kalan bireylerin tek tek mağduriyetlerini gidermek değildir. Esasen bu mümkün de değildir. Bireysel başvurunun objektif amacı, ihlal kararında tespit edilen ilkelerin benzer durumlara uygulanması suretiyle ihlale yol açan nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Benzetmek gerekirse bireysel başvuruda amaç, sivrisinekleri tek tek yok etmek değil onları üreten bataklığı kurutmaktır.

Bu da her şeyden önce bireysel başvuru kararlarında tespit edilen ihlalleri gidermekle yükümlü olan kamu otoritelerinin bireysel başvurunun objektif etkisinin gerektirdiği şekilde davranmalarına bağlıdır. İhlalin idari bir uygulamadan kaynaklandığı durumlarda idari kurumların, yargı kararından kaynaklandığı durumda ise mahkemelerin benzer ihlallerin ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde kararlar vermesi çok önemlidir. Aynı şekilde ihlalin kanundan kaynaklandığı durumlarda yasama organının bu ihlali gidermek ve yeni ihlallerin ortaya çıkmasını önlemek için gerekli yasal değişikliği yapması gerekir.

Sonuç: “Ötekinin Derdiyle Dertlenmek”

Her yenilik gibi bireysel başvurunun da yerleşebilmesi ve kurumsallaşabilmesi, hem toplum hem de toplumun örgütlü hâli olan devletin kurumları tarafından benimsenmesine ve içselleştirilmesine bağlıdır. Bu noktada önemli mesafeler alınmakla birlikte bazı olumsuzlukların bulunduğu da bir gerçektir.

Diğer yandan her kurum gibi bireysel başvurunun da yerleşebileceği ve yeşerebileceği bir kültürel iklime ihtiyaç vardır. Bu anlamda temel hak ve özgürlüklerin korunmasını amaçlayan bireysel başvurunun başarısı, insanın kendinde bir değer olarak hakların öznesi olduğu fikrini kabul eden ve insan haysiyetine saygıyı esas alan bir toplumsal ve siyasal kültürü gerektirmektedir.

Bu kültürü inşa edecek olan anlayış ise “öteki”nin ontolojik varlığını kabul etmeyi gerektirir. Esasen bu sağlıklı bir “ben”lik inşası bakımından da kaçınılmazdır zira her birimiz bir başkasının

gözünde “öteki”yiz, ötekinin ötekisiyiz. Bu bağlamda insan hakları, aynı zamanda ötekinin haklarıdır.

“Öteki” ile olan ilişkimizi ahlaki bir zemine oturtmak zorundayız. Bunun da ön şartı “öteki”ni bizim gibi olmaya zorlamadan, onu aynılaştırmaya çalışmadan “Âdemin çocukları”ndan biri olarak görebilmektir.

Sadi Şirazi, yaklaşık bin yıl önce “Benî Âdem” olarak bilinen şiirinde şöyle diyor:

Başkalarının eziyetlerinden

Sıkıntı duymayan ey insan!

Sana insan sıfatını vermek yakışmaz.⁶

İnsan haklarının retorikten öteye geçebilmesi için Sadi’nin sözlerini sadece Birleşmiş Milletler binasının duvarına değil gönüllerimize de yazmak ve uygulamaya geçirmek zorundayız.

Bu duygu ve düşüncelerle hepinizi bir kez daha saygıyla selamlıyor, sağlık ve afiyet diliyorum.
3/5/2021

Zühtü ARSLAN
Anayasa Mahkemesi Başkanı

* Anayasa Mahkemesi Anayasa Yargısı Araştırmaları Merkezi (AYAM) ile Bahçeşehir Üniversitesinin ortaklaşa düzenledikleri İnsan Hakları Hukuku Panelleri dizisinin ilki olan “İnsan Hakları Yargısına Bakış” konulu çevrim içi panelde yapılan konuşmanın gözden geçirilmiş hâlidir. (3 Mayıs 2021)

¹ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Vol. 2, trans. E. Fischhoff at al., Eds. G.Roth & C.Wittich, (Berkeley: University of California Press, 1968, 2013), s. 1403.

² İbn Haldun’un zikrettiği “*insanların hakları*” (hukuk-en-nas), Weber’in atıf yaptığı 19. yüzyıl kavramı olan “*insan(ın) hakları*” (Rights of Man) ve nihayet geçen yüzyılın, bilhassa ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan “*insan hakları*” (human rights) kavramları, içeriklerinde ve

çağrışımlarında bazı farklılıklar olsa da temelde insan ve toplum hayatının korunması bakımından gerekli görülen hakları ifade etmek için kullanılmışlardır.

³ İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt I, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 9. Baskı, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), s. 551.

⁴ *Ibid.*, s.469. İbn Haldun'un "insanların hakları"na bakışının kapsamlı bir analizi için bkz. Ergin Ergül, *Hukukçu ve Siyaset Bilimci Kimliğiyle İbn Haldun: Toplum ve Devlet Kuramının Hukuk, Adalet ve İnsan Hakları Boyutu*, 2. Baskı, (Bursa: Adalet Yayınevi, 2018), s. 153-179.

⁵ Alman Anayasa Mahkemesinin anayasa şikâyetine ilişkin istatistikleri için bkz. Federal Constitutional Court, *Report 2020*, Karlsruhe, 2021, s. 46-50.

⁶ Sadî Şîrâzi, *Bostân ve Gülistân*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), s. 246.